

Derleme Makalesi

Gönderim Tarihi: 06.05.2023

Kabul Tarihi: 29.05.2023

Yayın Tarihi: 23.06.2023

Yazıt Kùltür Bilimleri Dergisi, 2023, 3(1): 146-157

Review Article

Received Date: 06.05.2023

Accepted Date: 29.05.2023

Published Date: 23.06.2023

DOI Number: 10.59902/yazit.1293480

{-(I)ntI} EKİ, EKİN KÖK VE GÖVDELERLE OLUŞTURDUĞU FONOSEMANTİK DURUM*

{-(I)ntI} Suffix, the Phonosemantic Status Created by the Root and Stem

Ahmet AKÇATAŞ*

Emrah EROL*

ÖZ

{-(I)ntI} eki, kimi kök ve gövdelerde bir bütün gibi görünmekte, kimi kök ve gövdelerde de ekin iki ayrı parçadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Özellikle *n* sesi ile biten kelimelerin bir bölümü bugün kullanılmamaktadır. Bazıları da eski metinlerde bulunmamaktadır. Bir de bu *n*'li biçimlerde dikkati çeken unsur, kök ya da gövdelerdeki ses dizgeleri ve bunların kattığı anlamlardır. Elbette ek, köke göre bir anlam katar. Asıl önemli taraf bu kelimelerdeki ses dizilişlerinin birbirinden çok farklı şekiller sergilemesidir. Bu dizilişlerle ekler arasında *n*'li gövdelerin oluşumu arasında doğrudan bağlantı vardır. Ses dizgeleri anlamı etkiler. Bu da fonosemantik dediğimiz uyumu oluşturur. Fonosemantik kavramı ses ile anlam arasındaki ilişkiyi ifade eder. Bulgular, kelimelerdeki seslerin tesadüfi olarak seçilmediğini, bunların belli kurallar çerçevesinde yan yana gelerek bir bütün oluşturduğunu göstermektedir. Ses ile biçim arasında bir uyum olduğu gibi, ses ile anlam arasında da bir uyum vardır. Uyumu ve ahengi sağlayan sonuçta anlamı oluşturan seslerin belli kurallar çerçevesinde dizilişidir. Asıl anlamı oluşturan elbette eklerden ziyade köklerdeki sesler ve onların dizilişleridir. Ses yoksa, sesler belli kural ve mantık dokusu içinde yan yana gelmiyorsa anlam da yoktur. Anlam sesler sayesinde var olur. Burada {-(I)ntI} eki ile biten kelimeler biçimsel özelliklerine göre beş grup içinde değerlendirilmiştir. Ses ve anlam bağlantısında ünlü ve ünsüzlerin ayrımı yapılsa ünsüzlerin yapıyı oluşturmada ünlülere göre biraz daha ağır bastığı {-(I)ntI} ekinin geldiği kök ve gövdelere göre söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: {-(I)ntI} eki, ses dizgeleri, kök, gövde, fonosemantik durum

ABSTRACT

The {-(I)ntI} suffix appears to be a whole in some roots and stems, and it is understood that the suffix consists of two separate parts in some roots and stems. Especially some of the words ending with the *n* sound are not used today. Some are not found in ancient texts. Also, what draws attention in these *n* forms is the sound strings in the roots or stems and the meanings they add. Of course, the suffix adds meaning relative to the root. The most important thing is that the sound sequences in these words exhibit very different shapes from each other. There is a direct connection between these sequences and the formation of

* Bu makale, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde devam etmekte olan *Türkçede Seslerin Anlam Değeri* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak-Türkiye. E-posta: ahmet.akcatas@usak.edu.tr. ORCID: 0000-0002-6611-0259

* Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Uşak-Türkiye. E-posta: kaolemrah@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8078-9600

n bodies between suffixes. Sound strings affect meaning. This creates the harmony we call phonosemantic. The concept of phonosemantic expresses the relationship between sound and meaning. The findings show that the sounds in the words are not chosen randomly, and that they form a whole by coming together within the framework of certain rules. Just as there is a harmony between sound and form, there is also a harmony between sound and meaning. It is the arrangement of the sounds within the framework of certain rules, which ultimately creates the meaning that provides harmony and harmony. Of course, the main meaning is the sounds in the roots and their arrangement rather than the suffixes. If there is no sound, if the sounds do not come together within a certain rule and logic, there is no meaning. Meaning exists through sounds. Here, words ending with the suffix {-I}ntI are evaluated in five groups according to their formal characteristics. If vowels and consonants are distinguished in the connection of sound and meaning, it can be said that consonants outweigh the vowels in forming the structure, according to the roots and stems from which the suffix {-I}ntI comes.

Keywords: {-I}ntI suffix, sound strings, root, stem, phonosemantic situation

Giriş

Bugün Türkçede fiilden isim yapan ek olarak görülen {-I}ntI ekinin tek bir parçadan ibaret mi, yoksa iki ayrı ekin birleşmesinden mi meydana geldiği hakkında tereddütler vardır. Bunda en büyük nedenlerden biri, {-I}ntI ekinin bazı fiil köklerine doğrudan geliyor görünmesi, bazılarında ise bu ekin parçalıymış gibi fiil tabanlarına geliyor olmasıdır. Bu durumda fiil tabanlarına dönüşlülük eki ve edilgenlik eki olan {-n-} eki geldiği, ardından da fiilden isim yapan ek olan {-tI} eki geldiği düşünülebilir.

Şekli tespit etmede ses dizgelerinde ünlü dizilişlerinden ziyade ünsüzler önemlidir. Örneğin *ayrıntı* ile *alıntı* kelimelerinde ünlülerin sırası aynıdır ama *ayrın-* fiili yokken *alın-* fiili vardır. Bu durum, iki kelimenin grubunu farklılaştırır. Şekilde "ayr", "al" dizilimi daha önemli hâle gelir. Başka bir örnek *çöküntü* ile *çözüntü* kelimeleridir. *Çökün-* fiili yokken *çözün-* fiili vardır. "Ö-ü" dizilimi aynı olsa da kullanım farklıdır. "Çk" ile "çz" dizilimi daha önemlidir.

Bu makalede bir veya birden fazla ek olabilecek {-I}ntI yapısının görüldüğü örnekler incelenecektir. Böylece konuya dair sonuca varılmaya çalışılacaktır. Bu kelimeler yapısal özelliklerine göre sınıflandırılırsa beş gruba ayrılabilir:

1. *Grup:* Burada ilk önce ekin birleşik ek gibi geldiği kelimelere bakılır. Bu kelimelerde ekin birleşik hissi vermesinin en büyük nedeni, kelimenin dönüşlülük eki olan {-n-}li biçiminin bugün kullanılmaması ya da unutulmasıdır. Örneğin *sızıntı* kelimesine bakalım. Bu kelimenin *sızın-* şeklinde bir kullanımı bugün yoktur. Ek doğrudan doğruya *sız-* fiil köküne getirilmiş gibidir. Buna benzer kelimeler şunlardır: *asıntı*, *ayrıntı*, *birikinti*, *boğuntu*, *buruntu* (sancı), *çıkıntı*, *çilenti* (serpinti), *çizinti*, *çöküntü*, *dağıntı*, *derinti* (oradan buradan toplanmış şey), *ezinti* (açlık etkisiyle midede duyulan tedirginlik), *girinti*, *ilinti* (ilişki), *irinti*, *ivinti* (çabukluk), *kayıntı*

(yiyecek), *kırkıntı* (kırpıntı), *kırpıntı*, *kıvrıntı*, *kovuntu*, *koyuntu* (sıkıntı), *kuruntu*, *kusuntu* (kusmuk), *oyuntu*, *saçıntı* (döküntü), *sarkıntı*, *sarsıntı*, *savruntu*, *serpinti*, *siyrıntı*, *söküntü*, *süprüntü*, *ürküntü*, *üzüntü*, *yarıntı*, *yıkıntı*, *yişinti* gibi.

Sözlüklere bakıldığında *asın-*, *boğun-*, *burun-*, *çilen-*, *çizin-*, *dağın-*, *derin-*, *girin-* (*kirin-*), *ilin-*, *irkin-*, *ivın-*, *kayın-*, *koyun-*, *kurun-*, *saçın-*, *sarkın-*, *sarsın-*, *sıyrın-*, *sökün-*, *ürkün-*, *yarın-*, *yişin-* kelimeleri madde başı olarak vardır. Kelimelerin {-I}ntI} ekin-den önceki özellikle ünsüz dizilimlerine bakılırsa şöyledir: "as", "ayr", "bğ", "br", "brk", "çk", "çl", "çz", "dğ", "dr", "ez", "gr", "il", "irk", "iv", "kr", "krk", "krp", "ks", "kv", "kvr", "ky", "oy", "sç", "sk", "spr", "srk", "srp", "srs", "svr", "syr", "sz", "ürk", "üz", "yk", "yr", "yy". Burada ünlü ile başlayan kelimelerin ünlü sesleri verilmiştir.

2. *Grup*: İkinci şekil fiile dönüşlülük {-n-} ekinin getirilmesinden sonra, fiilden isim yapma eki olan {-tl} ekinin getirilmesidir. Örneğin *ağlantı* kelimesine bakalım. *Ağla-* fiiline {-n-} ekinin getirilmesiyle kelime *ağlan-* şekline getirilmiştir. Sonra bu fiil gövdesine {-tl} eki getirilerek kelime *ağlantı* şekline bürünmüştür. Buna benzer kelimeler şunlardır: *alıntı*, *aşıntı*, *bağlantı*, *bakıntı*, *beklenti*, *bozuntu*, *bölüntü*, *bulantı*, *buluntu*, *büküntü*, *çalıntı*, *çalkantı*, *çarpıntı*, *çekinti*, *çevrinti* (*suyun akıntılı yeri*), *çırpıntı*, *çözüntü*, *dayantı*, *değinti*, *dolantı*, *döküntü*, *edinti*, *eğinti*, *eğlenti*, *eklenti*, *elenti*, *gezinti*, *görüntü*, *işlenti*, *kaçıntı*, *kalıntı*, *kapantı*, *kasıntı*, *kaşıntı*, *kazıntı*, *kesinti*, *kırıntı*, *kısıntı*, *kıyıntı*, *kuşantı*, *okuntu*, *ödenti*, *övüntü*, *özlenti*, *saklantı*, *salıntı*, *sallantı*, *saplantı*, *sığıntı*, *sıkıntı*, *silinti*, *silinti*, *soyuntu*, *söylenti*, *takıntı*, *toplantı*, *uyuntu*, *uzantı*, *vuruntu*, *yakıntı*, *yamantı* (*yamanmış kimse*), *yapıntı*, *yaşantı* gibi.

Kelimelerin {-I}ntI} ekin-den önceki özellikle ünsüz dizilimlerine bakılırsa şöyledir: "ağl", "al", "aş", "bğl", "bk", "bkl", "bl", "bz", "çk", "çl", "çlk", "çrp", "çvr", "çz", "dğ", "dk", "dl", "dy", "ed", "eğ", "eğl", "ekl", "el", "gr", "gz", "işl", "kç", "kl", "kp", "kr", "ks", "kş", "ky", "kz", "ok", "öd", "öv", "özl", "sç", "sk", "skl", "sl", "slk", "sll", "spl", "sy", "syl", "tk", "tpl", "uy", "uz", "vr", "yk", "ym", "yp", "yş". Burada ünlü ile başlayan kelimelerin ünlü sesleri verilmiştir.

3. *Grup*: {-tl} ekinin ayrı bir ek olduğunu gösterir nitelikte bazı kelimeler de vardır. Bu durumda fiil *n* sesi ile bitmektedir. *Avuntu* kelimesi böyledir. *Avun-* fiiline {-tl} ekinin getirilmesiyle *avuntu* kelimesi oluşturulmuştur. Buna benzer birkaç kelime şunlardır: *ıkıntı*, *iğrenti*, *imrenti*, *özenti*, *sakıntı*, *tiksinti* gibi.

Buradaki kelimelerin kökleri aslında basit değildir. *Avuntu* kelimesinde *abı-/avi-* "teselli bulmak" anlamında köktür. *Ikıntı* kelimesinde *ık* "yansıma" köktür. *İğrenti* kelimesinde *ig* "hasta, hastalık; ayıp, kusur" anlamında köktür. *İmrenti* kelimesinde *amır-* "sevmek" anlamında köktür. *Özenti* kelimesinde *öz* "kendi; vücut, hayat" anlamında köktür. *Sakıntı* kelimesinde *sa-* "dikkatli olmak; düşünmek" anlamında köktür. *Tiksinti* kelimesinde *ti* "yansıma" köktür. Bunlar da türemiş yapıdadır. Kökleri bugün için unutulmuş gibidir.

Kelimelerin {-I}ntI} ekinden önceki özellikle ünsüz dizilimlerine bakılırsa şöyledir: "av", "ık", "iğr", "imr", "öz", "sk", "tks". Burada ünlü ile başlayan kelimele-
rin ünlü sesleri verilmiştir.

4. Grup: İçinde {-I}ntI} yapısı taşıyan bazı kelimelerde isimden isim yapan {+tI} eki tespit edilmiştir. Burada *akıntı* kelimesini ele alalım. Kelimenin morfolojik yapısı insanı tereddüde düşürecek niteliktedir. Bir yönüyle *ak-* fiil köküne {-I}ntI} ekinin getirilmesiyle *akıntı* kelimesi meydana gelmiş görünmektedir. Bir de *akın* kelimesi vardır. Bu kelimenin kökü de *ak-* fiil köküdür. Fiilden isim yapma eki olan {-I}n} nin gelmesiyle kelime *akın* şekline dönüşmüştür. Bunun üstüne isimden isim yapma eki olan {-tI} ekinin getirilmesiyle *akıntı* kelimesi ortaya çıkmıştır. Buna benzer kelimeler şunlardır: *askıntı* (askın: asılmış), *baygıntı*, *bıkkıntı*, *çisenti* (yağmur), *ekinti* (ekilen şey), *esinti*, *koşuntu*, *yayıntı*, *yığıntı* gibi.

Askın-, *baygın-*, *çisen-*, *esin-*, *koşun-* kelimeleri madde başı olarak sözlüklerde yoktur ama *akın-*, *ekin-*, *yayın-*, *yığın-* kelimeleri sözlüklerde madde başı olarak vardır.

Kelimelerin {-I}ntI} ekinden önceki özellikle ünsüz dizilimlerine bakılırsa şöyledir: "ak", "ask", "bkk", "byg", "çs", "ek", "es", "kş", "yy", "yğ". Burada ünlü ile başlayan kelimelerin ünlü sesleri verilmiştir.

5. Grup: Yukarıda anılanların dışında *bağıntı*, *irinti* (elek ve kalbur üzerinde kalan iri taneler), *myımıntı*, *orantı*, *şırfıntı* gibi kelimeler vardır. Bu kelimelerde dik-
kati çeken yön ekler adeta isim kök ve gövdelerine gelmiş gibidir. *Orantı* kelimesi oran ismine {-tI} isimden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. *Bağıntı* kelimesi *bağ* ismine *-n* isimden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. (Bağın: Kazı sırasında toprağın göçmesini önlemek için enlemesine yerleştirilen ahşap ya da çelik parça.) İsimden isim yapma eki olan {-tI} ekinin getirilmesiyle de *bağıntı* kelimesi oluşturulmuştur. Yalnız Banguoğlu (1998: 259), *bağıntı* kelimesinin aslını *bağlantı* olarak verir: "Kelime isimdense olmaz, fiildense başka anlamda (bağmak <baymak = büyülemek) olur."

Bu kelimeler de türemiştir. *Bağıntı* kelimesinde *ba-* "bağlamak, örgü yapmak"; *irinti* kelimesinde *iri*, *orantı* kelimesinde *or-* "biçmek, kesmek"; *myımıntı* kelimesinde yansıma *myı*; *şırfıntı* kelimesinde yansıma *şır* kök gibidir.

Kelimelerin {-I}ntI} ekinden önceki özellikle ünsüz dizilimlerine bakılırsa şöyledir: "bğ", "ir", "mym", "or", "şrf". Burada ünlü ile başlayan kelimelerin ünlü sesleri verilmiştir.

1. Bazı Eserlerde {-I}ntI} Ekinin veya Yapısının Durumu

Ediskun (2007: 126-226), eki *-(i)nti* şeklinde verir: "Fiil kök ya da gövdesinin son harfi ünlü ise, bu ekin başındaki ünlü düşer: (yi-(y)inti kelimesi kural dışıdır.) Üz-(ü)ntü, kur-(u)ntu, bur-(u)ntu, sık-(ı)ntı, bula-ntı, çarp-(ı)ntı, gez-(i)nti, çalka-ntı, çırp-(ı)ntı, ak-(ı)ntı, sark-(ı)ntı, sız-(ı)ntı, süz-(ü)ntü, birik-(i)nti, yığ-(ı)ntı, topla-ntı, kır-(ı)ntı, kırp-(ı)ntı, serp-(i)nti, süpür-(ü)ntü (süprüntü), söyle-nti, gör-(ü)ntü, ayır-(ı)ntı

(ayrıntı), uyu-ntu gibi." Ediskun aynı zamanda fiilden isim yapan *-ti* ekini de vermiştir: *bağır-tı, böğür-tü, öğür-tü, ürper-ti, kızar-tı, karar-tı, ağar-tı, belir-ti* gibi. Ediskun, fiilden isim yapan *-in* ekini de vermiştir: *yığ-m, ek-in, tüt-ün, ak-m, gel-in, es-in, bas-m* gibi. Ediskun, fiilden fiil yapan *-(i)n-* ekini de verir: *gez-in-, kaç-m-, döv-ün- vb.*

Hengirmen (2005: 310-314), eki *-ntı (-ıntı, -inti, -untu, -üntü)* şeklinde vermiştir: *akıntı, söylenti, buluntu* gibi. Hengirmen, bu ekle birlikte fiilden isim yapan *-n (-m, -in, -un, -ün)* ekini ve fiilden isim yapan *-tı (-ti, -tu, -tü)* eklerini ve fiilden fiil yapan *-n- (-m-, -in-, -un-, -ün-)* eklerini de göstermiştir: *akın, basın, ekin, dizin, sayın, sorun, sükün, tütün, yayın, yığm; alıntı, avuntu, bağlantı, bölüntü, sallantı, tiksinti, çırpıntı, görüntü, kaşıntı, toplantı, uzantı; sevin-, dövün-, giyin-, çalın-, öden-, alın-, bölün-, bulun-, silin-* kelimelerini bu eklerle örnek olarak göstermiştir.

Hatiboğlu (1981: 128-159), tek başına bir *-ntl* ekinden bahsetmez. Ekleri ayrı ele alır. *+n, -n-, +tl, -tl*: *yığ-t-n, ak-t-n, yayı-t-n, ek-i-n, bük-ü-n, sök-ü-n, çal-t-n-, al-t-n-, tak-t-n-, uza-n-, alın-tı, bağlan-tı, bulun-tu, akın-tı, askın-tı, bağın-tı, oyun-tu* gibi.

Bilgegil (1984: 177), isimden isim yapan bir *-tl* eki verir: *hırultı, cızırtı, vızılta* gibi. Dönüşlü kök veya gövdelerine *-tl* eki getirilir: *özenti, görüntü, kesinti* gibi.

Levent Doğan vd. (2006: 71-77), fiilden fiil yapan *-n* ekini, fiilden isim yapan *-tl* ekini ve fiilden isim yapan *-n* ekini ve isimden isim yapan *-tl* ekini verir: *sıkın-tı, akın-tı, bulan-tı, çıkın-tı, kesin-ti, tiksini-ti, gezin-ti, kurun-tu, görün-tü, dökün-tü, kızart-tı, karar-tı, göğert-ti, ürper-ti, cıvıl-tı, vızıl-tı, gümbür-tü, horul-tu, ak-t-n, yığ-t-n, ek-i-n, giy-i-n-, gez-i-n-, bak-t-n-, söyle-n- vb.*

Ergin bu ekin *-(I)ntl* şeklinde olmadığını, bunun iki ayrı ek olduğunu belirtir:

Bu ekin getirildiği *-n'*li fiil gövdelerinden bazıları kullanılmadığı için bazı örneklerde ek *-(I)ntl* gibi görünmekte, bu yüzden öteden beri *n* sesi ekin bünyesinde dâhil gösterilmektedir. Buradaki *n'*nin ekin bünyesine dâhil bir ses değil, fiilden fiil yapma eki olan *-n'*den ibaret bulunduğu muhakkaktır. Bunu *-n'*li fiil gövdesi kullanılan misallerden anlamak mümkündür. Hele *bula-n-tı* gibi fiil kökü ile hiç ilgisi olmayan, *-n'*li fiil gövdesinden yapıldığı açıkça görülen misaller bu hususta hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Zaten bu isimlerin manası da kendilerinin fiil köküne değil, fiil gövdesine dayandığını göstermektedir. Bazı misallerdeki *-n'*li fiil gövdelerinin kullanılmaması bir şey ifade etmez. Kaldı ki esas itibarıyla *-n'*li fiil gövdelerine getirilen bu ek çok az da olsa fiil köklerine ve başka fiil gövdelerine de getirilir: *bağır-tı, çağır-tı, karar-tı, ürper-ti, kızart-tı, belir-ti, buyur-u-l-tu* gibi (1998: 194).

Banguoğlu ise *-(I)ntl* ekini daha ziyade bir bütün olarak görür. Yalnız bu ekin temelinde *-n-* ve *-tl* eklerinin olduğunu vurgular:

-İn- ile uzatılmış dönüşlü fiil tabanına fiilden ad yapan *-ti* ekinin gelmesi ve öncekiyle kaynaşması mahsulü görünür (*önce gezin-ti, sonra girin-ti*). Burada da dönüşlü anlatımı eke geçmiş ve birleşik ek *-ti* ekinden aldığı parçalılık anlatımını da korumuştur. Buna göre ekimiz yalnız tabanlara geldiğinde *-(I)ntl*

(üz-üntü, birik-inti), dilde dönüşlüleri yaşayan tabanlara gelmiş görüldüğüne göre de *-ti* (*kaşın-tı, çırpın-tı*) sayılabilir (1998: 258).

Korkmaz (2003: 101-102), bazı dilcilerin bu eki, *çarpıntı, çöküntü, silinti* örneklerinde görüldüğü gibi eklendiği fiillerin dönüşlü biçimlerinin bulunmamasını dikkate alarak *-(I)ntI* biçiminde verdiklerini söyler. Buna karşılık öteki bazı dilciler de ekin yapısını ve *avuntu, bağlantı, saplantı* gibi dönüşlü şekilleri temel olarak eki yalnızca *-tl* biçiminde göstermişlerdir. Her iki eki birbirinden ayrı ekler olarak kabul edenler de vardır. Korkmaz'a göre de, *-tl* ekiyle *-(I)ntI* eki arasında yapı ve işlev bakımından bir ayrılık yoktur:

-tl eki genellikle yalnız *-n-*, *-l-*, *+r-* ekleriyle kurulmuş geçişsiz çok heceli fiil gövdelerine gelmektedir: *alıntı, bağlantı, uzantı, ağartı, belirti, kıpırtı, kışkırtı gibi. Akıntı, çıkıntı, söküntü vb.* türetmelerde bu fiillerin *akın-* vb. dönüşlü biçimlerinin bulunmaması durumu değiştirmez. Çünkü bu fiillerin kurala uydurulması için belki de benzetme yoluyla kullanımda araya bir *-n-* dönüşlülük eki eklenivermiştir (2003: 102).

Bu nedenle, Korkmaz'a göre ekin aslı *-tl'* dir. *-(I)ntI* biçimiyle dönüşlü olmayan fiil köklerine türetme sırasında *-n-* ekinin eklenmesiyle bir dönüşlülük özelliği katılmıştır. Ayrıca, ekin *ağartı, bağirtı, belirti, kabartı, bunaltı, sıztıltı* gibi daha başka geçişsiz fiillere de gelmiş olması, ekin aslında *-tl* olduğunun bir başka göstergesidir.

Göker (2001: 69) de eki fiilden isim yapma eki olan *-tl* şeklinde vermektedir: *sığın-tı, akın-tı, kabar-tı* örneklerinde olduğu gibi.

Yavuz vd. (1998: 90-93), eki fiilden fiil yapan *-n-* eki ve fiilden isim yapan *-tl* eki şeklinde vermiştir: *al-ı-n-, sal-ı-n-, tut-u-n-, öv-ü-n-, bak-ı-n-, akın-tı, çıkın-tı, sıkın-tı, kesin-ti, kurun-tu, süprün-tü, dökün-tü* gibi.

Korkmaz vd. (1992: 99), eki ayrı olarak düşünür. Genellikle dönüşlülük eki (*-n-*) almış fiil tabanlarına gelir: *akıntı, bulantı, çıkıntı, kazıntı, süprüntü, görüntü, kuruntı, sıkıntı, gezinti, tiksinti*. Örneklerden anlaşılacağı gibi, bu kelimelerin bazılarının tabanları kullanılmaz: *bozun-tu* gibi. Bundan dolayı bazı gramerciler, ekleri *-ntı* olarak ele alırlar. Bu ekin diğer tipteki tabanlara geldiği de görülür: *göğerti, kızartı, karartı, ürperti vb.*

Yaman (2003: 83-87), eki *-tı* şeklinde verir: *gez-i-n-ti, dök-ü-n-tü, süpr-ü-n-tü (<süpür-ü-n-tü), çık-ı-n-tı, kes-i-n-ti vb.* Bu ekin *-ntI* şeklinde olduğu da söylenebilir. Zira *“-n-“* eki fiilden fiil yapan bir dönüşlülük ekidir. Ancak, bu ekin getirildiği kelimelerin bir kısmında *“-n”* siz kökler kullanılmamaktadır. Ancak gövde hâlindeki bu fiilin Türkiye Türkçesinde kullanımı yoktur. Ayrıca *“-tı”* eki, fiilden fiil yapan *“-n-“* ekini almamış bazı fiillerde kullanılarak onlardan isim yapar: *ürper-ti, karar-tı, göğert-ti vb.* Yaman bir de isimden isim yapan *-tl* ekini de verir: *horul-tu, patır-tı, gürül-tü vb.*

Eker (2003: 288), eki *-ntI* şeklinde verir: *döküntü, okuntu, sıkıntı, bulantı, çarpıntı, çıkıntı. -n-* ekinin üstüne eylemden ad yapan *-tl'* nin getirilmesiyle oluşmuştur.

Yüce (1997: 501-502), fiilden fiil yapan *-n-* ekini ve fiilden isim yapan *-tl* ekini ayrı verir: *akıntı, bulantı, çarpıntı, girinti, çıkıntı, üzüntü, özenti, görüntü, sallantı, yıkıntı* vb.

Karasoy vd. (2007: 147-152), isimden isim yapım ekleri içinde bir *-tl* eki verir: *gürül-tü, fısıltı, horul-tu* vb. Karasoy bir de fiilden isim yapan ekler içinde *-tl* verir: *alın-tı, çarpın-tı, kabar-tı, kaşın-tı, sığın-tı, sıkın-tı, uzan-tı, öden-ti, tiksın-tı, ürper-ti, görün-tü* vb. Fiile gelen örneklerde bu eki *-ntl* olarak düşünebiliriz.

Yakıcı vd. (2005: 74-77), eki fiilden fiil yapan *-n,-(I)n-*, fiilden isim yapan *-tl*, fiilden isim yapan *-n,-(I)n* ve isimden isim yapan *-tl* şeklinde verir: *çıkıntı, kalıntı, süprüntü, akıntı, inilti, yağıntı, özen, yayın, giyin-, kaşın-* gibi.

Bozkurt (2004: 161-167), fiilden isim yapan *-tl* ekini verir: *göğerti, karartı, kaşıntı, yaşantı, kesinti, görüntü*. Bir de addan ad yapan ekler içinde *-tl* ekini verir: *gürültü, şırıltı, gurultu* gibi.

Gencan (2001: 241-266), eki *-(i)nti* şeklinde verir: *serpinti, kırıntı, döküntü, kuruntu* gibi. Ünlü ile biten köklerde ekin başındaki *-i* düşer: *topla-ntı, çalka-ntı, söyle-nti* gibi. Gencan bir de fiilden isim yapan *-ti* ekini verir: *bağırtı* gibi. İsimden isim yapan *-ti* eki: *gürültü, inilti, şırıltı, fısıltı* gibi.

Özkırmı (2001: 148-150), fiilden isim yapan ekler içinde *-tl* ekini verir: *alın-tı, bulan-tı, gezin-ti, girin-ti, kurun-tu*. Özkırmı aynı zamanda fiilden isim yapan *-n* ekini de verir: *ak-ı-n, yağ-ı-n* gibi.

Gülensoy (2007: 578-822), *-(I)ntı (<-(i)n-+d-: ak-(i)ntı, sık-(i)ntı*. Gülensoy, *alıntı, akıntı, yağıntı, çıkıntı* gibi kelimelerde eki *-(I)ntı* şeklinde verir. *kur-un-tu* (kurun-: kendi kendine tasarlamak), *süprüntü* (sü(i)p 'çöp'+ür-üntü) kelimeleri de bu şekilde verilmiştir.

Sonuç

Grupların ses dizilimine bakılırsa durum şöyledir (Ortak olanlar koyu verilmiştir.):

1. Grup: "as", "ayr", "bğ", "br", "brk", "çk", "çl", "çz", "dğ", "dr", "ez", "gr", "il", "irk", "iv", "kr", "krk", "krp", "ks", "kv", "kvr", "ky", "oy", "sç", "sk", "spr", "srk", "srp", "srs", "svr", "syr", "sz", "ürk", "üz", "yk", "yr", "yy". Bu grup {n}'li gövdelerin olmadığı gruptur. *Kusuntu* kelimesinde olduğu gibi.

2. Grup: "ağl", "al", "aş", "bğl", "bk", "bkl", "bl", "bz", "çk", "çl", "çlk", "çrp", "çvr", "çz", "dğ", "dk", "dl", "dy", "ed", "eğ", "eğl", "ekl", "el", "gr", "gz", "işl", "kç", "kl", "kp", "kr", "ks", "kş", "ky", "kz", "ok", "öd", "öv", "özl", "sğ", "sk", "skl", "sl", "slk", "sll", "spl", "sy", "syl", "tk", "tpl", "uy", "uz", "vr", "yk", "ym", "yp", "yş". Bu grup {n}'li gövdelerin olduğu gruptur. *Çalıntı* kelimesinde olduğu gibi.

3. Grup: "av", "ık", "iğr", "imr", "öz", "sk", "tks". Bu grupta {n}'li gövdeler vardır ama bu gövdeler kök gibi durmaktadır. *Avuntu* kelimesinde olduğu gibi.

4. Grup: "ak", "ask", "bkk", "byg", "çs", "ek", "es", "kş", "yğ", "yy". Bu grupta {n}'li kelimeler isim gövdesi gibidir. *Akıntı* kelimesinde olduğu gibi.

5. Grup: "bğ", "ir", "mym", "or", "şrf". Bu grupta {n}'li kelimeler daha ziyade isim kökü gibidir. *Mıymıntı* kelimesinde olduğu gibi.

Ortak sesler

"bğ": *Boğuntu* 1. grupta, *bağıntı* 5. gruptadır. *Bogun-* "boğulmak" anlamıyla vardır. *Bogun* kelimesi de "boğum, mafsâl" anlamında vardır. Aslında *bağıntı* kelimesi sözlüklerde *bagın-* "barışmak" anlamıyla vardır. *Bağın* kelimesi de "iksa" anlamıyla vardır. "bğ" dizilimi uyumlu durmaktadır.

"çk": *Çıkıntı* 1. grupta, *çekinti* 2. gruptadır. *Çkın-* fiili yoktur. *Çekin-* fiili vardır. "çk" dizilimi uyumlu değildir. Ünsüzler aynıdır ama ünlüler farklıdır. *Çıkıntı* kelimesinde "ı-ı" dizilimi vardır.

"çl": *Çilenti* 1. grupta, *çalıntı* 2. gruptadır. *Çilenti* kelimesinin aslı çılan- "terlemek; ıslanmak" < çıla- "ıslanmak" < çı "nem, yaşlık" şeklindedir. Sözlüklerde *çılan-* madde başı olarak vardır. *Çilen-* fiili ve *çilen* ismi Derleme Sözlüğü'nde vardır. *Çalıntı* kelimesinin *çalm-* şekli vardır. "çl" dizilimi uyumlu durmaktadır.

"çz": *Çizinti* 1. grupta, *çözüntü* 2. gruptadır. *Çizin-* "gezinmek, savuşmak" anlamıyla *çizgin-* "dönmek, dolaşmak" anlamıyla vardır. *Çözün-* fiili mevcuttur. "çz" dizilimi uyumlu durmaktadır.

"dğ": *Dağıntı* 1. grupta, *değinti* 2. gruptadır. Sözlüklerde *dağın-* "ayrılmak, dağılmak" ve *dağın* "perişan" anlamıyla vardır. *Değın-* fiili vardır. "dğ" dizilimi uyumlu durmaktadır.

"kr": *Kuruntu* 1. grupta, *kırıntı* 2. gruptadır. *Kurun-* fiili madde başı olarak "kurulanmak" anlamıyla vardır ama *kuruntu* anlamıyla yoktur. Gülensoy (2007: 578), *kuruntu* kelimesini tahlil ederken *kur-un-* 'kendi kendine tasarlamak' + -tu olarak verir. *Kırın-* fiili "yürürken salınmak" anlamıyla vardır. Gülensoy (2007: 578), *kırıntı* kelimesini kır-(ı)n-tı şeklinde verir. Eski sözlüklerde de *kırın-* "soyar veya kazır görünmek" anlamıyla vardır. "kr" dizilimi uyumlu durmaktadır.

"ks": *Kusuntu* 1. grupta, *kasıntı*, *kesinti* 2. gruptadır. *Kusun-* fiili madde başı olarak yoktur. *Kasın-*, *kesin-* vardır. "ks" dizilimi uyumlu değildir. Ünsüzler aynıdır ama ünlüler farklıdır. *Kusuntu* kelimesinde "u-u" dizilimi vardır.

"kş": *Kaşıntı*, *kuşantı* 2. grupta, *koşuntu* 4. gruptadır. *Kaşın-*, *kuşan-* biçimleri vardır. *Koşun* isim gövdesi gibidir. *Koşun-* biçimi sözlüklerde yoktur. *Koşun* kelimesi Moğolca olarak verilmektedir. Anlamı "asker"dir. Bir de "yarış, koşum" anlamında *koşun* vardır. *Koşuntu* "tayfa" demektir. "kş" dizilimi uyumlu değildir. Ünsüzler aynıdır ama ünlüler farklıdır. *Koşuntu* kelimesinde "o-u" dizilimi vardır.

"ky": *Kayıntı*, *koyuntu* 1. grupta, *kıyıntı* 2. gruptadır. *Kayıntı* kelimesi *katıntı* kelimesinden geliyorsa *katın-* fiili madde başı olarak vardır; *kayın-* Derleme Sözlüğü'nde "kaymak" anlamıyla vardır. *Koyun-* fiili *koyuntu* (sıkıntı) anlamını

oluşturacak şekilde yoktur. *Kıyın-* madde başı olarak vardır. "ky" dizilimi uyumlu değildir. Ünsüzler aynıdır ama ünlüler farklıdır. *Koyuntu* kelimesinde "o-u" dizilimi vardır.

"sk": *Söküntü* 1. grupta, *sıkıntı* 2. grupta, *sakıntı* 3. gruptadır. *Sökün-* fiili, "söküntü" anlamını oluşturacak şekilde yoktur. *Sıkın-* fiili ve *sakın-* fiili vardır. "sk" dizilimi uyumlu değildir. Ünsüzler aynıdır ama ünlüler farklıdır. *Söküntü* kelimesinde "ö-ü" dizilimi vardır.

"yk": *Yıkıntı* 1. grupta, *yakıntı* 2. gruptadır. *Yıkın-* fiili yoktur. *Yakın-* fiili vardır. "yk" dizilimi uyumlu değildir. Ünsüzler aynıdır ama ünlüler farklıdır. *Yıkıntı* kelimesinde "ı-ı" dizilimi vardır.

"yy": *Yiyinti* 1. grupta, *yayıntı* 4. gruptadır. *Yiğin-* ve *yayın-* fiili vardır. "yy" dizilimi uyumludur.

Burada dikkati çeken husus bu grupların neredeyse birbiriyle ortak ünsüz dizilimlerini taşımasıdır. Ortak ses taşıyan kelimelerden *çıkıntı*, *koşuntu*, *koyuntu*, *kusuntu*, *söküntü*, *yıkıntı* kelimeleri hariç diğer kelimelerin {-n-}'li biçimi madde başı olarak sözlüklerde yer alır.

{-n-}'li şekilleri olmayan kelimelere bakılırsa şu fark edilir: *Çıkıntı*, *yıkıntı* kelimelerinde ünlülerde "ı-ı" dizilimi vardır. İkisi de kalın, düz ve dar ünlülerdir. *Koşuntu*, *koyuntu* kelimelerinde ünlülerde "o-u" dizilimi vardır. İkisi de kalın ve yuvarlaktır. /o/ geniştir, /u/ dardır. *Kusuntu* kelimesi dar ve kalın ünlü taşıması yönüyle *çıkıntı* ve *yıkıntı* kelimelerine benzer. Tek farklılığı yuvarlak olmasıdır. *Söküntü* kelimesi de yuvarlak ve geniş-dar ünlü taşıması yönüyle *koşuntu* ve *koyuntu* kelimelerine benzer. Tek farklılığı ünlülerin ince olmasıdır.

Türkçenin semantik araştırmalarında değerlendirmeye alınacak ünsüzleri, patlayıcı-tonlu/tonsuz, sızıcı-tonlu/tonsuz, akıcı; ünlüleri, kalın ve ince olarak sınıflandırmak yeterlidir. Türkçenin semantik araştırmalarında değerlendirmeye alınacak ünlü ve ünsüzler, artıdan eksiye doğru bir sıralamaya tabi tutulabilir: + ei → öü → aı → ou → lmnry → jvz → bcdg → hşş → çkpt -

Bu sıralamada seslerin estetik özellikleri dikkate alınmıştır. Yukarıdaki sesleri birbirinden ayıran temel özellikleri, periyodik/periyodik-aperiyodik/aperiyodik gibi ses dalgaları çeşitleri ve dalgaların oluşumu esnasındaki enerji gereksinimlerinin dereceleri belirler (Coşkun, 2016: 186).

Coşkun'un verdiği puan ölçeğine göre durum şöyledir: Kelimedeki ses sayısı önemlidir. Toplam ses sayısına göre aynı sesin puan aralığı değişmektedir. *Gezinti* ve *kusuntu* kelimelerinin toplam ses sayısı birbirine eşittir. O da 7'dir.

$$\text{gezinti: } 8.6+14.3+10+14.3+14.3+1.4+14.3 = 77.2$$

$$\text{kusuntu: } 1.4+14.3+2.1+14.3+14.3+1.4+14.3 = 62,1$$

Puan değerlerinde *gezinti* öndedir. Aslında bu değeri veren ekler değildir. Köklerdir. Kelimedeki ses sayısı ve eklerin ses sayısı ile biçimi aynı olduğu için

durum değişmez. Kökler de eşit ses sayısına sahiptir. O da 3'tür. {-I}ntI} ekinin puan aralıkları aynıdır. Çünkü "i-u" ünlüdür aynı puana sahiptir. "n" ve "t"ler de aynı seslerdir. O zaman kelimelerin kökleri fonosemantiği belirleyici durumdadır. Örneğin *gezinti* kelimesinin kökü olan *gez-* fiiline ve *kusuntu* kelimesinin kökü olan *kus-* fiiline bakılarak anlam puanı bulunabilir:

gez- fiilinin puanı: $20+33.3+23.3 = 76.6$.

kus- fiilinin puanı: $3.3+33.3+5 = 41.6$.

Gez- kelimesi *kus-* kelimesinin neredeyse iki katıdır. Puanın yüksek olması kelimenin anlamının olumlu yönde olduğunu, güzelliği, iyiyi karşıladığını gösterir.

{-(I)ntI} eki *kus-* fiilinin puanını *gez-* fiiliyle kıyaslırsak yükseltmiştir. *Kus-* 41.6 puan, *kusuntu* 62,16 puan. Burada {-I}ntI} ekinin anlamda olumlu katkısı olduğu söylenebilir. {-I}ntI} eki *gez-* fiilinin puanını sadece 0.6 puan yükseltmiştir. *gez-* 76.6 puan, *gezinti* 77.2 puandır. *Gez-* fiili kökte daha etkili bir anlama sahip gibidir.

{-n-} eki edilgenlik ve dönüşlülük eki olarak kullanılır. {-tI} eki kelimenin öncesine işaret eder. Onu göstererek belirtir.

Çöküntü, *yıkıntı*, *çizinti* gibi kelimeler fiil köküne doğrudan {-I}ntI} eki getirilmesiyle oluşturulmuş gibidir. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi *bulantı*, *toplantı*, *yaşantı* gibi kelimeler de iki ayrı ekin varlığını ortaya çıkarır niteliktedir. *Toplantı* kelimesinin *toplan-* fiil gövdesinden türediği ortadadır. Sonuç olarak {-I}ntI} ekinin veya yapısının tek bir ek değil de iki ayrı ek olduğunu söylemek mümkündür. Aynı birer ek değil de *n* sesinin bir türeme sesi olduğunu düşünsek bile ekin aslının {-tI} olduğu ortadadır. Çünkü bu fiilden isim yapan {-tI} eki *n*'li fiil gövdelerine ya da başka sesle biten fiil gövdelerine gelmektedir. *Kabar-tı*, *ürper-ti*, *bağır-tı*, *çağır-tı*, *karal-tı*, *öğür-tü*, *karar-tı*, *sızıl-tı*, *kızart-tı*, *belir-ti*, *morar-tı*, *buyrul-tu*, *doğrul-tu* gibi kelimeler ekin aslının {-tI} olduğunu gösteren örneklerdendir.

Kaynakça

- Banguoğlu, Tahsin (1998). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, Kaya (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bozkurt, Fuat (2000). *Türkiye Türkçesi*. Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- Coşkun, Volkan (2016). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Doğan, Levent vd. (2006). *Üniversiteler İçin Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ediskun, Haydar (2007). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, Süer (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

- Göker, Osman (2001). *Uygulamalı Türkçe Bilgileri I-II-III*. Ankara: MEB Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sz-lg*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet (2005). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- İslam Ansiklopedisi (1997). *Türk Dili Maddesi*. C.12/2. Eskişehir: MEB Yayınları.
- Karasoy, Yakup vd. (2007). *Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri, (şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep vd. (1992). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: YK Yayınları.
- zkırmılı, Atilla (2001). *Türk Dili, Dil ve Anlatım*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Paacioğlu, Burhan (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yakıcı, Ali vd. (2005). *niversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Bilge Yayınları.
- Yaman, Ertuğrul ve Köstekçi, Mehmet (2003). *Türk Dili ve Kompozisyon*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yavuz, Kemal vd. (1998). *niversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Çalışmanın yazarı/yazarları "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" erevesinde aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu alışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Yazarlar tarafından çalışmayla ilgili herhangi bir destek veya teşekkür beyanında bulunulmamıştır.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın/yazarların potansiyel bir çıkar atışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu makale, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde devam etmekte olan *Türkçede Seslerin Anlam Değeri* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Makalenin hazırlık ve yazımında her iki yazarın eşit katkı oranı bulunmaktadır. Birinci yazar makale konusunun belirlenerek makalenin plan ve kurgusunun oluşturulmasına ve yntemin belirlenmesine; ikinci yazar ise bunlara bağlı olarak incelemenin yapılmasına katkı sağlamıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgment: No statement of support or acknowledgement was made by the authors regarding the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author's Note: This article was produced from the doctoral thesis titled *Semantic Value of Sounds in Turkish* which is continuing in Uşak University Graduate Education Institute.

Author Contributions: Both authors have an equal contribution rate in the preparation and writing of the article. The first author decided to determine the subject and the method of the article, to create the plan and fiction of the article; the second author contributed to the research in relation to these.